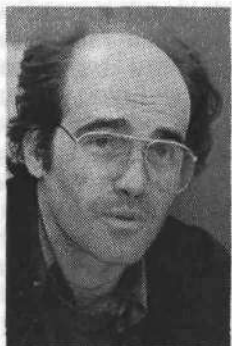

POVABLJENI GOST

Bogomir
Kovač

Brezpotja jugoslovanske družbe

I

Jugoslovanska družba me vedno bolj spominja na staro Shakespearovo sporočilo v Kralju Learu, da se človek lahko sooči z resnico o sebi in drugih šele tedaj, ko izgubi vse, kar mu lahko kdo vzame, razen lastnega življenja. Sla po oblasti in družinske razprtije razjedajo Learov kraljevi položaj in na koncu ga celo na pol golega in bosega vržejo na cesto, kjer osamljen v nevihtnem metežu spoznava sam sebe kot človeka, in ko na cesti sreča norega siromaka, se preprosto vpraša: »Mar človek ni več kot to?« Shakespearovo tenkočutno sporočilo Learove tragičnosti je v tem, da Lear preprosto ne more biti hkrati človek in politik, da se mora politično pogubiti, da bi postal človek, in ko na kraju v svoji novi človeški podobi postane celo primeren za kraljevo vlogo, je to že onkraj njegovih moči in možnosti. Do kam lahko seže »socialni« mazohizem jugoslovanske družbe; kje so meje politične ideološke krize in nacionalnih razprtij, ki povzročajo ekonomski kaos in vodijo v bedo ekonomskega preživetja; ali bomo resnično morali izgubiti vse in vsakogar, da bi spoznali omejenosti naših dosedanjih zablod in skupno usojenost na prihodnost?

Kritična misel je v zadnjih desetih letih dovolj natančno opredelila temeljna področja jugoslovanske družbene krize, ki da je sistemska in strukturalna, saj je posledica medsebojnega prepleta vrste faktorjev, med katerimi so najpomembnejši nerešeni lastninski odnosi, dominacija ideologije nad politiko in politike nad podjetništvom in da je zato »izhod« iz krize v reformi ideološkega, političnega in ekonomskega sistema v strukturalnih reformah socializma na temelju konvergence institucionalnih oblik jugoslovanske družbe z gospodarsko pravnim in političnim sistemom razvitih evropskih dežel. To skratka pomeni, da je jugoslovanska kriza utemeljena s krizo državnega in samoupravnega socializma kot zgodovinskega projekta in z dosedanja razvojno strategijo jugoslovanske družbe in da je hkrati vsaka sprememba gospodarskega sistema (t.i. ekonomske reforme) pogojena s spremembami globalnega političnoideološkega sistema (t.i. politične in ideološke reforme). Ko je sredi lanskega oktobra dr. Slaven Letica na okrogli mizi o dilemah in perspektivah jugoslovanskega socializma v Zagrebu anketiral šestintrideset pomembnih znanstvenikov različnih strokovnih usmeritev o njihovem osebnem normativnem idealu političnega sistema, je prišel do zanimivih, čeprav pričakovanih rezultatov. Normativni ideal jugoslovanskega političnega sistema bi sestavljale naslednje institucije: politični pluralizem v obliki večstrankarskega ali pa nepartijskega sistema,

politična in ekonomska decentralizacija, mešana lastnina in tržno gospodarstvo, samoupravljanje, federacija, pravna država, socialistična civilna družba, svoboda javnosti, neposredne volitve in parlamentarna demokracija.

Opredelitev za redefinirano podobo socializma, kamor navadno uvrščajo tržno gospodarstvo, pravna država, civilna družba in odprta družba, na načelni ravni niso sporna, čeprav so v anketi jugoslovanski znanstveni delavci zelo skeptično ocenili možnosti za njegovo vzpostavitev v predvidljivi prihodnosti (70% vprašanih omenja, da je verjetnost za uresničenje njihovega normativnega ideala manjša od 20%). Kljub temu da sta pesimizem in previdnost v napovedih običajna alibična drža intelektualcev, ki kajpada niso sposobni doseči teoretskega konsenza, ko se razprava o jugoslovanski krizi in načinih izhoda iz nje postavlja v teoretsko strožje okvire in se prično zastavljati tudi praktični problemi družbene transformacije, pa vendarle preseneča nemoč, skorajšnja vdanost v usodo, ko ocenjujejo možnosti družbene reforme v Jugoslaviji. Hkrati pa se zastavlja tudi nasprotno vprašanje, namreč, od kod neusahljivi optimizem, podprt z vsakokratnimi »znanstvenimi« analizami, ko nas s političnih odrov nenehno obsipavajo z najrazličnejšimi predlogi o reformnem socializmu, ki da bi naj končno razrešil tegobe družbene krize.

Svojo razpravo zato želim usmeriti predvsem na dve področji – v analizo sedanjih reformnih eksperimentov in v opredelitev revitalizacije desnega nacionalnega radikalizma v jugoslovanski družbi, saj je od njunega razpleta odvisna prihodnost ne le jugoslovanske države, usoda narodov in etničnih majšnin, temveč slehernega posameznika.

II. Reformski eksperimenti in različne razvojne strategije

Kot večina socialističnih držav je tudi Jugoslavija sprejela reformizem kot temeljni mehanizem družbenih sprememb socialističnega sistema, vzroki zanj pa so bili najpogosteje ekonomski (padanje gospodarske rasti, brezposelnost, deficit plačilne bilance, inflacija...), potem politični (informbiro, aferi Đilas in Ranković, »kosovski problemi« in hrvaški »maspok«...) in zunanje politični (reformni val v socialističnih državah sredi šestdesetih in osemdesetih let). Za jugoslovanske reforme v teh štiridesetih letih je značilno, da so izjemno številne (pet ustavnih reform, osem reform gospodarskega sistema in več kot dvajset reform tekoče ekonomske politike, vrsta reform v izobraževanju, zdravstvu, kulturi...), ciklične (vedno se pojavljajo v značilnih političnoekonomskih ciklih) in praviloma neuspešne.

Hiperreformizem vnaša v družbo psihozo neprestanega spreminjanja, kratkoročnosti in spekulativnosti, v kateri ljudje vse manj verjamejo v sistemska pravila igre (legitimnost sistema je vse bolj vprašljiva), cikličnost reform pa samo dopolnjuje začarani krog večnega spreminjanja nespremenljivega v socialističnih družbah, ki temelji na izhodiščni zablodi reformnega socializma – da je namreč možna reforma znotraj socialističnega sistema, ne da bi se reformiral sam socializem. Dosedanje reforme niso uspevale zaradi najrazličnejših razlogov, med katerimi lahko omenim samo najznačilnejše:

– »sistemska blokada« reforme, kjer običajno ekonomsko (tržno)

reformo blokira nespremenljivost političnega in ideološkega sistema (socialistične vrednote, politični intervencionizem in monizem);

– omejenost in kompromisno uvajanje ekonomske reforme, ki nikoli ne uveljavi vseh tržnih institucij (privatne lastnine, kapitala, podjetništva, tržne konkurence), zato tudi trg ne more postati ekonomsko učinkovito sredstvo v prestrukturiranju socialističnega gospodarstva in družbe kot celote;

– strah pred socialnimi posledicami reforme (brezposelnost, prerazdelitev družbenega bogastva, ekonomsko in socialno razslojevanje) in povečanimi političnimi protislovji navadno spodbudi protireformsko koalicijo, ki najprej oslabi (status quo), kasneje pa povsem blokira reforme.

Reforme sredi osemdesetih let se razlikujejo od reform v šestdesetih in sedemdesetih letih, in to predvsem po obsežnosti in globini krize, ki jo skušajo preseči: zavzemanje za tržno ekonomijo (ekonomska reforma) se povezuje z zahtevami po spremembah političnega sistema (politični pluralizem, demokratizacija volilnega sistema, reforma partije), hkrati pa je socialistični (komunistični projekt) bolj kot kdajkoli izgubil svojo politično ekonomsko legitimnost zaradi družbene krize. Medtem ko večina vzhodnoevropskih socialističnih držav poizkuša uvajati nekakšno liberalizirano obliko leninizma, podobno sovjetskemu NEP iz dvajsetih let (razen Madžarske, ki je v zadnjih mesecih vidno liberalizirala svojo politiko reform), pa v Jugoslaviji še vedno vztrajamo na izvirnosti »tretje poti« v socializmu oz. njegovega reformiranja. Osrednji politično ekonomski steber tega jugoslovanskega modela socializma sta »družbena lastnina« in »samoupravljanje«: »družbena lastnina« je oblika javne lastnine, čeprav različna od državne, ker zanika vsakršen pravno ekonomski subjekt lastnine (lastnina se preprosto spreminja v »pogoje za delo«), samoupravljanje pa je na drugi strani oblika kolektivnega podjetništva brez jasne določljivosti odgovornosti in rizičnosti poslovanja. V obeh primerih pa gre za skrbno izbrani in nadzorovani političnoekonomski instituciji, ki potrjujeta samoupravni socializem kot oblastni projekt partije.

Če sprejmemo kriterij razlikovanja med t.i. reformami v socializmu (ohranitev temeljnih socialističnih institucij in vrednot) in reformami socializma (sprememba socialističnih institucij kot določne »rekapitalizacije« socializma); potem sedanje reforme še vedno ostajajo v okviru temeljnega protislovja samoupravnega socializma – reformiranja (dograjevanja, preoblikovanja) družbene lastnine in samoupravljanja kot prevladujočih značilnosti starega sistema. Obstoječa družbena reforma ne predvideva niti privatizacijo lastnine (razen ohlapne opredelitve pluralizma lastnin) niti uveljavljanja realističnih modelov participativne demokracije v tovarnah ter v podjetjih in drugih institucijah, med »socialističnim« sektorjem in »privatnim« sektorjem še vedno obstaja zid številnih omejitev in prepovedi, ki ščitijo dominanten položaj socialističnega gospodarstva ne glede na njegovo ekonomsko učinkovitost in politično legitimnost.

Nova reformna alternativa najprej ni konsistentna s čisto formalno pravnega vidika, saj je vrsta sprememb v ekonomskem in pravnem sistemu preprosto v medsebojnem nasprotju: ustavni amandmaji na primer ne ustrezajo načelnim opredelitvam ustave 1974, reformski zakoni niso usklajeni z amandmaji in še manj s staro zakonodajo, ki temelji na Zakonu o združenem delu in podobno. V pravnem sistemu potemtakem vlada popoln kaos, pri tem pa vrsta pomembnih zakonov sploh še ni bila sprejeta, čeprav je

anticipirana v obstoječi novi zakonodaji (na primer zakon o podjetjih in zakon o lastninskih razmerjih), uporaba nekaterih zakonov je preložena za nekaj let (Zakon o podjetjih), nekatera najpomembnejša področja monetarnega (finančnega) sistema in fiskalnega sistema pa sploh še niso natančneje opredeljena (Zakon o bankah in drugih finančnih organizacijah, Zakon o finančnem poslovanju, Zakon o računovodstvu). Kaotičnost pravnega sistema je posledica povsem nejasne reformne strategije političnih oblasti in nerazumevanja ekonomskega liberalizma tržnega gospodarstva, ki zahteva natančno določena pravila igre (pravni sistem, zakonodajo) za avtonomno podjetniško delovanje ni ne nasprotno (kaotičnost pravnega sistema, omejevanje podjetij). S tega vidika se bo morala sedanja jugoslovanska družbena reforma v bistveni meri »reformirati«, če bo želela omogočiti normalen prehod v t.i. »reformo socializma«.

V klasičnem marksističnem žargonu je razpolaganje z akumulacijo oz. investicijska dejavnost najpomembnejša lastnost ekonomske in politične stratifikacije družbe, zato je tudi za preizkus nove reforme temeljnega pomena. Vzemimo kot primer tri obstoječe nove zakone – Zakon o podjetjih, Zakon o tujih vlaganjih in Zakon o bankah, kjer bom pokazal na omejenosti nove reformne zakonodaje, ki ohranja staro strukturo politično ekonomske moči v jugoslovanski družbi.

Pri naložbah je najliberalnejši Zakon o tujih vlaganjih, vendar pa je zakon razdelil gospodarstvo na dva dela (podjetja s tujim kapitalom, podjetja z domačim kapitalom), ki ima različne pravice in pristojnosti na področju lastnine (mešana lastnina – družbena lastnina) in samoupravljanja (participativna delavska demokracija – samoupravljanje) ter določanja gospodarskih ciljev (pri mešanih podjetjih je to povsem jasno določen profit, pri domačih podjetjih pa se še vedno predpisuje vrsto zahtev za zaščito »družbene lastnine« in racionalno obnašanje podjetij ter »samoupravljalcev«). Čeprav je predvidena tudi privatizacija domačih podjetij (delniška lastnina), pa je povsem nejasno, kako to izpeljati v gospodarski praksi (ob predpostavki, da bi ljudje sploh kupovali delnice), če se hkrati umetno napihuje vrednost »družbenega kapitala« v podjetjih (namesto tržne vrednosti podjetja na temelju pričakovanega profita prevladuje knjigovodska, knjižna določitev podjetniškega premoženja). Skratka, Zakon o podjetjih in Zakon o tujih vlaganjih z ničimer ne olajšujeta privatizacijo »družbene lastnine«, temveč nasprotno: še vedno ohranjata ekonomsko neučinkovit sistem »družbene lastnine« in političnega nadzora nad njo.

Drugačno racionalizacijo nadzora nad »družbeno lastnino« in samoupravljanjem z njo nam razkriva Zakon o bankah, ki postajajo ob nejasni usodi alternativnih finančnih ustanov (tudi privatnih bank kot povsem skrite in neopredeljene možnosti v Zakonu) izjemno močne in vplivne gospodarske institucije, in to brez prave konkurence. Nove zakonske spremembe prinašajo zgolj drugačno organiziranost lastnine (oblike delniške lastnine z omejeno odgovornostjo) in upravljanja (z banko ne morejo upravljati njeni dolžniki), vendar pa se s tem v bistvu samo prerazdeljuje funkcije nadzorovanja podjetij iz političnih organizacij na banke. Navidezno je prerazdelitev dobra, saj povečuje samostojnost gospodarstva (bank in podjetij), toda na drugi strani je bančni sistem že tradicionalno najbolj nadzorovano področje politične oblasti.

Celotna logika sistema je jasna in preprosta: za oživiljanje samoupravnega gospodarstva so potrebna privatna in družbena, domača in tuja sredstva, ki se združujejo v bančnem sistemu (s prevladujočo domačo družbeno lastnino podjetij – ustanoviteljic, z manj jasno opredeljeno mešano lastnino tujih naložb v domače banke in s povsem neopredeljeno možnostjo privatnih domačih bank in drugih finančnih institucij), bančni sistem pa je zaradi prevladujoče družbene lastnine pod posebnim nadzorom »družbe« oz. njenih političnih predstavnikov.

Paradigmatična povezanost »družbene lastnine« in bančnega sistema ni pomembna zgolj zaradi prepoznavanja osrednjih vzvodov politične moči v družbi (po določilih Zakona o podjetjih je družbena lastnina podjetij v končni instanci občinska lastnina – torej politična lastnina), temveč za razumevanje čudne orwelovske enakopravnosti različnih lastninskih oblik (vse lastninske oblike so »enake«, toda družbena lastnina je »bolj enaka« od drugih). »Družbena lastnina« se namreč edina lahko ustvarja s pomočjo kredita, ki ga daje država oz. samoupravne banke, medtem ko morajo druge oblike lastnine imeti realne premoženja. Na tem temelju se tudi razvija ideja t. i. »samoupravnega podjetništva«, kjer lahko vsaka skupina ljudi ali pa tudi posameznik enakopravno konkurira na družbenih sredstvih po določeni ekonomski ceni (obresti kot najemnina za družbeni kapital), toda vsakršno premoženjsko tveganje takšnega »samoupravnega« podjetništva na kraju prevzema »samoupravna družba«. Na drugi strani pa je vsako podjetje v sistemu privatne lastnine odvisno od realnih virov financiranja in prevzema celotno premoženjsko garancijo za tveganost svojih naložb, česar za t. i. kolektivno (družbeno) lastnino v podjetjih ne moremo trditi, ker je premoženjska odgovornost podjetja še vedno preložena na družbena pleča. S tega vidika bi star socialistični sen »tovarne delavcem« pomenil zgolj poslednji cinizem socialističnih oblasti, saj bi delavci v okviru t. i. kolektivne (družbene) lastnine prevzeli tudi premoženjsko odgovornost za podjetje, ne da bi hkrati imeli običajno možnost prenašanja in trgovanja z vrednostnimi papirji podjetja (delavskimi delnicami).

Tudi na področju delitve ni nobenih velikih sprememb, čeprav odločanje ni več odvisno zgolj od dela, temveč dobivajo večjo vlogo lastniki kapitala in pooblaščenci menežerji, toda razen manjših pravic delavcev pri odločanju o delitvi dohodka in upravljanja ni niti najmanj jasno, kdo in na kakšen način se bo uravnavala delitev v podjetjih. Na tem mestu imamo zopet opraviti z značilno socialistično držo – ena država – dva ekonomska sistema (kitajski primer), ki dopušča različen ekonomski položaj za mešana podjetja s tujim kapitalom in domača podjetja z »družbeno lastnino«. Medtem ko bodo v mešanih podjetjih delavci sklepali kolektivne sporazume z delodajalci in pristajali na omejene oblike participativne demokracije, za domača podjetja velja še vedno obvezujoče in zavezujoče samoupravljanje in slovitvo družbeno dogovarjanje o delitvenih poročih v samoupravnih podjetjih (tudi tukaj bo sklenitev kolektivne pogodbe s svobodnimi sindikati in menedžerji kot predstavniki »družbenega kapitala« nujna za racionalnejšo delitev dohodka in nadzor nad osebnimi dohodki). Tako pa bodo tudi banke še naprej ostale svojevrstne blagajne gospodarstva (samoupravni denarni servis), ki bo oskrboval podjetja s krediti in omogočal vsakršno delitev, četudi na račun inflacije.

Reformatorji so očitno izhajali iz dveh temeljnih postavk:

- da je potrebno ohraniti socialistično naravno gospodarstvo in predvsem družbene lastnine kot njegov temelj ter
- da je potrebno sprejeti vse tiste pragmatične institucije in ukrepe ekonomske politike, ki nas lahko izvlečejo iz krize.

Med takšnim ekonomskim pragmatizmom in ideološko političnimi zahtevami kajpada ni potrebne usklajenosti, saj je izhodišče tržne reforme socializma vzpostavitev trga kapitala (na njem naj bi se tržno oblikovala in porazdeljevala akumulacija oz. naložbe), trg kapitala pa zahteva trgovanje z lastninskimi pravicami, kar pa ni nič drugega kot privatizacija »družbene lastnine«. In tako je krog tudi tokrat sklenjen v povsem neproduktiven zgodovinski kompromis: socialistični ideologemi še vedno omejujejo pragmatične ekonomske rešitve, politični pragmatizem pa na drugi strani vodi in obnavlja ekonomsko družbeno krizo.

III. Političnoekonomski scenariji v razvoju jugoslovanske družbe

Če odmislimo teoretsko metodološke probleme, ki se običajno pojavljajo ob tovrstnih razmišljanjih in analizah, nas v drugem delu razprave zanima, ali je sploh mogoče vzpostaviti »optimalni model« političnega in gospodarskega sistema na jugoslovanskem ekonomskem in sociokulturnem prostoru in kakšno politično ideološko podjetništvo so sposobni izpeljati v okviru obstoječega političnega establišmenta oz. alternativnih političnih sil.

Osrednja omejitev pri iskanju »optimalnega modela« se razkriva v heterogenosti jugoslovanskega prostora v zgodovinskem, ekonomskem, etničnem, socialnem smislu (ta »generična« konfliktnost in dezintegriranost Balkana je postala že uveljavljen sociološki pojem), ki je daleč največja med evropskimi državami. Procesi dezintegracije in notranje različnosti povzročajo tudi različne frustracije, od heterofobije (strahu pred različnostmi) in heterofilije (zaljubljenosti v različnosti) do očitne krize jugoslovanske skupnosti (»jugoslovanstva«, jugoslovanske države). Nekateri pojasnjujejo to krizo »jugoslovanstva« z zablodelostjo socialistične razvojne alternative; drugi vidijo osrednje vzroke jugoslovanske »neenotnosti« v zanemarjanju različnosti ekonomskih interesov in političnih potreb na račun prisilne enotnosti komunistične ideologije, enopartijske vladavine in simbolične integrativne moči skupnega političnega voditelja (Tito); tretji krivijo za jugoslovanski razkol Ustavo 1974, ki naj bi omogočala oblikovanje republiških nacionalnih ekonomij in političnih držav ter predvsem oslabilo največjo jugoslovansko republiko (Srbijo); četrti naštevajo različne religijske, regionalne, etnične lastnosti, ki povzročajo razkol med prebivalstvom; peti pa se preprosto domislijo sintagme »notranjega« ali »zunanjega sovražnika«, ki razbija prislovično »bratstvo in enotnost« jugoslovanskih narodov in narodnosti in podobno.

Novega modela jugoslovanske države očitno ne moremo iskati niti v starih okvirih socialistične skupnosti, ker socialistična ideologija in politika preprosto ne ustrezata zgodovinskim potrebam, niti v tradicionalnem priseganju na »Blut und Boden« južnoslovanske zgodovine, ker tovrsten »retrogardizem« nasprotuje vsakršni racionalizaciji modernizma in prihajajoče postindustrijske civilizacije, ki jo simbolno najavlja Evropa 1992.

Namesto panslavizma in romantične komunistične predstave socializma potrebujemo družbeno skupnost, ki bo temeljila na skupnih ekonomskih, političnih in kulturnih interesih ob hkratnem upoštevanju njihove različnosti in vpetosti v evropski političnoekonomski prostor. Evropeizacija jugoslovanskega modela pri tem pomeni, da bi pri graditvi jugoslovanskega družbenoekonomskega in političnega sistema upoštevali vse tiste družbene institucije, mehanizme in funkcije, ki so se dosedaj potrdile v evropski zgodovini kot uspešne tako na ekonomskem kot tudi političnem področju.

Namesto divergenčnemu principu, na katerega je prisegala vsa povojna politična oblast (samoupravni model socializma, vključno z neuvrščeno zunanjo politiko), se velja pokloniti konvergenčnemu pravilu, ki Jugoslavijo institucionalno približuje zahodnoevropskemu modelu družbe (ob upoštevanju transformacijskih prilagajanj). Jugoslovanska družba mora postati »učea se družba«, ki je sposobna institucionalnega posnemanja in prilaganja in se hkrati lahko preoblikuje na temelju kritične analize svojih dosedanjih razvojnih napak. To skratka pomeni, da se namesto ideoloških dogem uveljavi pragmatičen racionalizem, namesto politične avtoritarnosti politični liberalizem, namesto socialne države podjetniško tržno gospodarstvo, namesto državnega intervencionizma in protekcionizma deregulacija, namesto partijske države pravna država, namesto kulturnega monizma in uniformizma kulturni pluralizem, namesto političnega monopola politična konkurenca in demokratični pluralizem, namesto velikih političnoekonomskih sistemov adaptabilni, fleksibilni sistemi, namesto prisile kooperativnost, namesto kolektivnosti individualnost in kreativnost, namesto političnih stališč in ideoloških prepričanj profesionalno znanje in tolerantnost in podobno.

V politično strukturirani družbi, v kateri politika določa ekonomske vzvode in ne nasprotno, so temeljne spremembe družbe (družbene reforme) odvisne od politične volje in razuma vladajočih političnih sil, od vzpostavljanja morebitne »reformске kolacije« različnih političnih subjektov ter od motiviranja prebivalstva (mobilizacija množic) in sredstev za uresničitev reform (znanja, tehnologije, financ...). Očitno so vrednostna stališča t. i. političnih elit v jugoslovanskih razmerah usodnega pomena za nadaljnji razvoj Jugoslavije, pri čemer so se dosedaj izoblikovale predvsem tri različne razvojne strategije:

- prva strategija: Ohranjanje družbenega status quo z manjšimi spremembami sistema (zvezno partijsko in državno predsedstvo, Hrvatska, Šuvar);
- druga strategija: političnoekonomski liberalizem in radikalnejše spremembe sistema v smeri njegove evropeizacije (slovensko partijsko vodstvo, politična alternativa);
- tretja strategija: politični komunistični konzervativizem in ekonomski liberalizem ter radikalna sprememba sistema (srbsko partijsko vodstvo, Milošević).

Ker so različna politična vodstva dosegla notranjo politično homogenizacijo v posameznih republikah (srbska in slovenska alternativa) in ker so njihovi programi medsebojno različni, se v iskanju medsebojnega ravnovesja, posebno na državni ravni, objektivno nujno krepi koalicija status quo. Prednost takšne koalicije je politična stabilizacija različnih nasprotnih

političnoekonomskih strategij, njena slabost pa je predvsem ohranjanje »kriznega sistema« in neperspektivno podaljševanje agonije jugoslovanske družbe. Strategija političnoekonomske liberalizacije je perspektivna družbena usmeritev, ki se pojavlja tudi v drugih socialističnih državah (Madžarska), vendar pa je njena težavnost v brezizhodnosti partije kot nosilca reformnih sprememb, ker mora v končni instanci pristati na enakopravno politično konkurenco in opustiti večino svojega dosedanega političnega programa.

Analično najzanimivejša in politično najradikalnejša pa je tretja razvojna strategija, ki predstavlja načelno revitalizacijo desnega komunističnega radikalizma v Jugoslaviji, prinaša pa zanimivo sistemsko alternativo (po zgledu nekaterih mešanic politične diktature in tržnega gospodarstva – kot npr. Južna Koreja) in uporablja nekatere že znane politične mehanizme uveljavljanja svojih političnih interesov (avtoritativni populizem). Čeprav ni bila v zadnjem letu opravljena nobena resna analiza srbskega nacionalnega radikalizma, je vendarle mogoče razbrati nekatere skupne značilnosti, ki kažejo na socialno psihološke in povsem razpoznavne posebnosti srbske nacionalne ksenofobije in njene politične mehanizme. Analiza je na tem mestu namenjena zgolj razkritju nekaterih lastnosti pri vzpostavljanju sedanje politične oblasti v Srbiji oz. njeni politični strategiji, pri tem pa ne zanikam objektivne potrebe in zahteve SR Srbije, da uredi svoj politični položaj v jugoslovanski državi. Zanima me torej zgolj, kako se uveljavljajo sedanje srbske zahteve, ki že s samo formo razkrivajo povsem drugačno vsebinsko zasnovo politične strategije srbskih oblasti.

V središču sveta vsakega, tudi srbskega, desnega radikalizma stoji pojem naroda, domovine, domačijskosti, pri čemer pa se glorifikacija teh pojmov vedno povezuje z avtoritarno socializacijo, ki pristaja na red, zakon, ureditev, disciplino, poslušnost, konformnost in militantnost. Naslednjo lastnost desnega radikalizma predstavlja ostra kritika obstoječe družbe, ki ne ustreza volji »ljudstva«, družbena ureditev je oktroirana, oblasti so »marionetske«, demokracija pa je teoretska in praktična zabloda, saj v družbi ni zaželena demokracija enakopravnih, ki bi vsevprek enačila »prijatelje« in »sovražnike«, temveč diktatura »pravičnih« nad družbenimi »krivičniki«. Določitev »sovražnika« in boj proti njemu predstavlja izhodišče notranjega razcepa družbe, iz katere črpa svojo energijo katerikoli desni radikalizem. To uveljavlja na eni strani stereotipne predstave o »naših« (in-group) in »vaših« (out-group), kjer prvi predstavljajo utelešenje dobrega in pravičnega, drugi pa zla in krivičnega, hkrati pa se v političnem smislu prične vzpostavljati značilno razmerje množice in vodje, ki sedaj posebej njihove interese in si prizadeva za politično izolacijo, represivnost in končno likvidacijo »sovražnikov« (zadnje lahko nastopa zgolj v metaforičnem pomenu kot metoda sublimacije).

Skratka, desni radikalizem srbskega političnega vodstva gradi svojo strategijo na znanih mehanizmih političnega obvladovanja množic, kjer najprej stopita v ospredje problem srbskega naroda, njegove ogrožene državnosti in stereotip retrogardistične brezkonfliktne Srbije kot organske skupnosti (zveličanje tradicionalne podobe srbstva). Potem sledi ostra obsodba in kritika obstoječe državne ureditve na temelju Ustave 1974 in vsesplošne birokratizacije sistema (partija se tako za ceno notranje diferenciacije izogne splošni kritiki komunističnih oblasti), kritična ost pa zadene tudi demokratizacijo, ki bi lahko ogrozila avtentičnost srbske kulture in

njene politične interese (slovenska vesternizacija«). Določitev notranjega »sovražnika« in produkcija nacionalne ksenofobije pa pripada Albancem (tudi v običajnih modelih desnega radikalizma nastopajo manjšine, tujci, marginalne družbene skupine...), katerim pripisujejo vrsto negativnih stereotipnih lastnosti z močnim socialnim in političnim nabojem (posiljevanje, separatizem, kontrarevolucionarnost, koristoljubje, nagnjenost k špekulacijam...)

Psihopatologija množic in njenega voditelja je običajno zelo kompleksna, sestavlja pa jo celota ambivalentnih psihotičnih stanj, ki navadno temeljijo na avtoritarnosti političnih vodij in strategij, različnih ksenofobijah, stereotipnih predsodkih in paranoičnih ciklih. Osrednja frustracija množic izvira iz stresnih razmer socialne in ekonomske krize, fiksacije z določene slike sveta (»kosovska drama«) in nemožnosti uveljaviti želeni cilj (velika Srbija v jugoslovanski državi), pri tem pa se krivda za zgodovinske neuspehe srbskega naroda in države ne išče pri Srbih, temveč jih vedno projicirajo na druge (enkrat so krivi Turki, drugič Avstrijci, tretjič inform-biro, četrtič nekateri povojni partijski voditelji, petič Albanci in podobno). Freud v takšnih primerih govori o krivdi kot nekakšni socialni »nevrozi«, ki se najhitreje izživi v jasni fiksaciji objekta sovražnika kot objekta za sprostitev raznovrstnih frustracij, tako da je mit o sovražniku nujen kohezivni element množice, ki ga je treba ustvariti, tudi če ga ne najdemo ali se polagoma izgublja (takšen je bil fenomen »Cankarjevega doma« 28. 2. 1989).

Različni zgodovinski primeri ksenofobičnega in agresivnega obnašanja množic ter političnega manipuliranja z njimi so doživeli vrsto teoretskih analiz, ki tudi v jugoslovanskih razmerah razkrivajo usodno podobnost političnih posledic, kot jih lahko najdemo v ne tako oddaljeni evropski zgodovini (politična destrukcija države, produkcija izjemnih razmer, militarizacija družbe). Sedanji socialni in politični procesi v Srbiji in Sloveniji predstavljajo dve divergentni razvojni strategiji, ki usodno vplivata na spremembe politične podobe in kulture v Jugoslaviji, pri tem sta si podobni v priseganju na etnocentrizem, radikalnost v družbenih spremembah in neposredni ali posredni slabitvi Jugoslavije, medtem ko so vrednostne opredelitve in politični pragmatizem pri obeh karseda različni.

Slovenska strategija združuje več naprednih in pozitivnih elementov, ki so paradigmatični tudi za nekatera druga reformna gibanja v socialističnih državah (modernizem, demokracija, politični pluralizem, evropeizacija, liberalizem, socialno tržno gospodarstvo...), medtem ko ima srbska alternativa več negativnih atributov (neoboljševizem, militarizem, politični ekspanzionizem, populizem, egalitarizem, antiintelektualizem, tradicionalizem). Protislovje je sedaj najbolj očitno v tem, da sicer perspektivna slovenska strategija alternativa v bistvu nima jasne politične strategije, saj na kraju procesa liberalizacije in demokratizacije stoji partijski pluralizem in nejasna perspektiva komunistov, za srbski pristop pa velja ravno nasprotno, da ima namreč sicer neperspektivna strategija nadvse učinkovita sredstva in subjekte za svojo uresničitev (partijska diktatura). Če k temu dodamo še izjemno težak ekonomski položaj, kjer bi za prestrukturiranje jugoslovanske družbe potrebovali vsaj četrtno potencialne vrednosti jugoslovanskega gospodarstva (prek sto milijard dolarjev) in izjemno nestabilno politične razmere na Kosovu, kjer se družbeni procesi približujejo točki popolne blokade kakršnih koli dolgoročnejših perspektivnih rešitev, potem so realne možnosti za uspeh reforme izjemno majhne.